BÖLAJAK SURDOTARJIMONLAR PRAGMATIK KOMPETENSIYASINING TARKIBIY TUZILMASI VA ŞAKLLANGANLIK MEZONLARI

Abdullayeva Nargiza Öktamovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti Jismoniy tarbiya va sport fakulteti surdotarjimoni
abdullayevanargiza1114@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.24338167

Annotatsiya. Mazkur tezisda bölajak surdotarjimonlar pragmatik kompetensiyasining tarkibiy tuzilmasi va uni baholaş mezonlari ilmiy asoslangan. Tarjima kompetensiyasining umumiy va surdotarjimonlikka xos komponentlari ajratilgan, bilimlar, könikmalar, munosabat va refleksiya mezonlari, kompetensiyaning tört şakllanganlik darajasi hamda diagnostik vositalar majmuasi tavsiflangan.

Kalit sözlar: surdotarjimon, pragmatik kompetensiya, baholaş mezonlari, imo-işora tili, kar madaniyati, refleksiya, diagnostika, rolli öyin, portfolio.

Аннотация. В тезисах научно обоснованы структура прагматической компетенции будущих сурдопереводчиков и критерии её оценки. Выделены общие и специфические для сурдоперевода компоненты переводческой компетенции. Описаны критерии знаний, умений, отношения и рефлексии, четыре уровня сформированности компетенции и комплекс диагностических средств.

Ключевые слова: сурдопереводчик, прагматическая компетенция, критерии оценки, жестовый язык, культура глухих, рефлексия, диагностика, ролевая игра, портфолио.

Abstract. This paper sets out a scientific basis for the structure of future sign language interpreters' pragmatic competence and the criteria for assessing it. It identifies the general components of translation competence and those specific to sign language interpreting. It describes the criteria of knowledge, skills, attitudes and reflection, four levels of competence development, and a set of diagnostic tools.

Keywords: sign language interpreter, pragmatic competence, assessment criteria, sign language, Deaf culture, reflection, diagnostics, role play, portfolio.

Kiriş

Inklyuziv ta'limning rivojlanişi bilan Özbekistonda pedagogik surdotarjimonlarga bölgan ehtiyoj ortib bormoqda. Sinfdagi muloqot, öqituvçining pedagogik strategiyalari va guruh dinamikasini real vaqtda adekvat yetkaziş surdotarjimondan yuqori pragmatik kompetensiyani talab etadi. Biroq bu kompetensiyaning şakllanganligini aniqlaş murakkab vazifa hisoblanadi. Birinçidan, pragmatik könikmalar bevosita emas, bilvosita namoyon böladi. Ikkinçidan, baholaşga madaniy kontekst ta'sir körsatadi: bir madaniyatda örinli bölgan nutqiy xatti-harakat boşqasida noörin sanalişi mumkin. Uçinçidan, pragmatik könikmalar vaziyatga boğliq. Şu sababli pragmatik kompetensiyani baholaşda bir neçta usulni birgalikda qöllaş, ya'ni triangulyatsiya tamoyiliga tayaniş maqsadga muvofiq.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tadqiqotning maqsadi bölajak surdotarjimonlar pragmatik kompetensiyasining tarkibiy tuzilmasini aniqlaş va uning şakllanganligini baholaş mezonlari tizimini işlab çiqişdan iborat.

Pragmatik kompetensiyaning tarkibiy tuzilmasi. Surdotarjimonning pragmatik kompetensiyasi tarjima kompetensiyasining umumiy tuzilmasi doirasida şakllanadi. Unda törtta umumiy komponent ajratiladi. Lingvistik komponent til tizimi, leksika, grammatika va stilistika qoidalarini bilişni anglatadi. Pragmatik komponent bayonning kommunikativ maqsadini tuşuniş, nutq aktlari [1] va implikaturalarni [2] anglaş hamda yetkaziş qobiliyatidir. Bu komponent yetarli rivojlanmaganda tarjimon lingvistik jihatdan töğri, ammo pragmatik jihatdan notöğri tarjima qiladi: rasmiy vaziyatda norasmiy rejistrni qöllaydi, ijtimoiy ierarxiyani hisobga olmaydi yoki ironiyaning nazarda tutilgan ma'nosini yöqotadi. Sotsiomadaniy komponent eşituvçilar va kar insonlar madaniyatini çuqur bilişni talab etadi, çunki kar madaniyati öz tarixi, qadriyatlari va kommunikativ me'yorlariga ega [3]. Professional-etik komponent sir saqlaş va xolislik tamoyillariga rioya qilişni öz içiga oladi.

Bulardan taşqari, surdotarjimonga xos uçta maxsus komponent mavjud. Birinçisi – imo-işora tilining pragmatik tizimini biliş. Imo-işora tilida mimika nafaqat emotsional, balki grammatik va pragmatik vazifalarni ham bajaradi: söroq gapda qoşlarning kötarilişi, tasdiq yoki inkorda boş harakati, buyruq va iltimosni farqlaşda imo-işoraning jadalligi va amplitudasi şular jumlasidandir. Ikkinçisi – kar insonlar muloqotining öziga xos me'yorlarini biliş: suhbatni boşlaş va yakunlaş, e'tibor jalb qiliş, gapiriş navbatini oliş qoidalari oğzaki muloqotdan farq qiladi. Uçinçisi – oğzaki nutqdagi intonatsiya, ovoz balandligi va sur'at kabi pragmatik körsatkiçlarni mimika, tana holati va harakat amplitudasi orqali yetkaziş qobiliyati. Pragmatik sukut, ironiya va hazilni tarjima qiliş hamda muloqotni boşqariş (sur'atni sekinlaştiriş, aniqlik söraş, navbatni tartibga soliş) ham yuqori darajadagi pragmatik kompetensiyani talab etadi.

Baholaş mezonlari. Mezonlarni aniqlaşda B.Blum taksonomiyasi [4] va uning L.Anderson hamda D.Kratvol tomonidan qayta körib çiqilgan varianti [5] metodologik asos bölib xizmat qiladi. Unga köra pragmatik kompetensiya bosqiçma-bosqiç rivojlantiriladi: talaba avval pragmatik hodisalarni aniqlaydi, söng ularni tuşuntiradi, turli kontekstlarda qöllaydi, murakkab holatlarni tahlil qiladi, tarjima sifatini baholaydi va nihoyat yangi pragmatik strategiyalar yaratadi. Şu asosda törtta mezon ajratildi (1-jadval).

1-jadval. Pragmatik kompetensiyani baholaş mezonlari

Mezon	Mazmuni	Baholaş usullari
Bilimlar	Pragmatika nazariyasi, nutq aktlari tasnifi, kooperativ prinsip va muloqot maksimalari, imo-işora tili pragmatikasi, kar madaniyati	Test, oğzaki sörov
Könikmalar	Nutq aktlarini aniqlaş, implikaturani yetkaziş, ijtimoiy rollarga mos strategiya tanlaş, real vaqtda pragmatik qaror qabul qiliş	Real va simulyatsion vaziyatlarda kuzatiş
Munosabat	Kasbga ijobiy munosabat, etik me'yorlarga rioya, kar madaniyatiga hurmat, kasbiy rivojlanişga intiliş	Kuzatiş, intervyu
Refleksiya	Öz tarjimasini tanqidiy baholaş, pragmatik xatolarni tahlil qiliş, teskari aloqa asosida takomillaşiş	Portfolio, refleksiv yozuvlar

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Könikmalar mezoni markaziy örin egallaydi, çunki pragmatik kompetensiyaning özagi aynan amaliy faoliyatda namoyon böladi. Refleksiya mezoni D.Şyon ğoyasiga tayanadi: tajribali mutaxassis «amaliyot jarayonida fikrlaydi», bunga erişiş uçun esa dastlab «amaliyot haqida fikrlaş» könikmasi şakllanişi lozim [6].

Şakllanganlik darajalari. Pragmatik kompetensiyaning tört darajasi belgilandi. Adaptiv darajadagi talaba nazariy tuşunçalarga ega, oddiy nutq aktlarini taniydi, ammo implikatura va madaniy me'yorlarda adaşadi, aniq körsatma va tezkor teskari aloqaga muhtoj böladi. Reproduktiv darajada talaba standart vaziyatlarni töğri tahlil qiladi va örganilgan strategiyalarni taniş vaziyatlarda qöllaydi, noodatiy vaziyatlarda esa qiynaladi. Reproduktiv-produktiv darajada murakkab pragmatik hodisalarni ham töğri yetkazadi, qarorlarini asoslaydi va strategiyani vaziyatga moslaydi; kasbiy faoliyatga tayyorlik aynan şu darajada tasdiqlanadi. Ijodiy darajadagi mutaxassis noaniq vaziyatlarda ham töğri qaror qabul qiladi, tajribasini umumlaştirib boşqalarga örgatadi va kasbiy standartlarni rivojlantirişga hissa qöşadi.

Diagnostik vositalar. Diskursni yakunlaş testi (DCT) pragmatik könikmalarni baholaşning klassik usuli bölib, S.Gass va N.Houk uni boşqa metodlar, xususan rolli öyinlar bilan birga qöllaşni tavsiya etadi [7]. Surdotarjimonlar uçun DCT imo-işora tilidagi videoyozuv şaklida moslaştiriladi. Rolli öyinlar talabaning pragmatik vazifalarni real vaqtda qanday hal etişini körsatadi [8]; surdotarjimonlik ta'limida ular uçburçak formatda – sözlovçi, eşituvçi va surdotarjimon iştirokida ötkaziladi. Portfolio (video tarjima namunalari, öz-özini baholaş varaqalari, ustoz va tengdoşlar fikrlari, refleksiv yozuvlar) kompetensiyaning ösiş dinamikasini körsatadi. R.Din va R.Pollard tomonidan işlab çiqilgan «talab – nazorat» sxemasi (Demand-Control Schema, DCS) tarjima talablarini vaziyatli, lingvistik, şaxslararo va içki toifalarga ajratib, ularni tarjimonning nazorat imkoniyatlari bilan soliştirişga imkon beradi [9]. L.S.Vigotskiyning yaqin rivojlaniş zonasi ğoyasi [10] esa talabaning mustaqil va yordam bilan erişa oladigan darajalarini farqlaş orqali uning salohiyatini töliqroq aniqlaşga xizmat qiladi. Kar jamoasi vakillarining teskari aloqasi ayniqsa qimmatli, çunki ular tarjimaning imo-işora tili pragmatikasiga mosligini eng töğri baholaydi.

1. Bölajak surdotarjimonning pragmatik kompetensiyasi törtta umumiy (lingvistik, pragmatik, sotsiomadaniy, professional-etik) va uçta maxsus (imo-işora tili pragmatikasi, kar madaniyati me'yorlari, vizual-gestual modallikda pragmatik ma'no ifodalaş) komponentdan taşkil topadi.
2. Kompetensiyaning şakllanganligi bilimlar, könikmalar, munosabat va refleksiya mezonlari böyiça, tört darajali (adaptiv, reproduktiv, reproduktiv-produktiv, ijodiy) şkalada baholanadi.
3. Mezonlar tizimi har tomonlama, amaliyotga mos, rivojlantiruvçi, obyektiv va talabalar uçun motivatsion bölişi lozim. Buning uçun DCT, rolli öyin, portfolio va DCS kabi vositalarni triangulyatsiya asosida birgalikda qöllaş tavsiya etiladi. Tajribali surdotarjimonlar iştirokidagi mentorlik tizimi esa kasb etikasi va pragmatik kompetensiyaning nozik jihatlarini real amaliyotda özlaştirişga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
2. Grice H.P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts / Ed. by P. Cole, J.L. Morgan. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41–58.
3. Padden C., Humphries T. Deaf in America: Voices from a Culture. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

4. Bloom B.S. (Ed.) Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain. – New York: David McKay, 1956.
5. Anderson L.W., Krathwohl D.R. (Eds.) A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. – New York: Longman, 2001.
6. Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – New York: Basic Books, 1983.
7. Gass S.M., Houck N. Interlanguage Refusals: A Cross-Cultural Study of Japanese-English. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 1999.
8. Cohen A.D., Olshtain E. The production of speech acts by EFL learners // TESOL Quarterly. – 1993. – Vol. 27, No. 1. – P. 33–56.
9. Dean R.K., Pollard R.Q. Application of demand-control theory to sign language interpreting: Implications for stress and interpreter training // Journal of Deaf Studies and Deaf Education. – 2001. – Vol. 6, No. 1. – P. 1–14.
10. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.